

փոփոխության որոնումներ

ԱՆՆԱ ԺԱՄԱԿՈՅԱՆ
ԺԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵԱՍՅԱՆ
ՍՈՆԱ ՄԱՆՈՒՍՅԱՆ
ԱՐՓԻ ՄԱՆՈՒՍՅԱՆ
հարցազրույց ԷՂԳԱՐ ՄՈՐԵՆԻ հետ

ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՆՈՒՄՆԵՐ

ԱՆՆԱ ԺԱՄԱԿՈՉՅԱՆ

ԺԱՆՆԱ ԱՆԴՐԵԱՍՅԱՆ

ՍՈՆԱ ՄԱՆՈՒՍՅԱՆ

ԱՐՓԻ ՄԱՆՈՒՍՅԱՆ

հարցազրույց ԷԴԳԱՐ ՄՈՐԵՆԻ հետ

Երևան 2016

ՀՏԴ 316
ԳՄԴ 60.5
Փ 887

հեղինակներ՝ Աննա Ժամակոչյան, Ժաննա Անդրեասյան,
Սոնա Մանուսյան, Արփի Մանուսյան

հավելվածի թարգմանիչ՝ Նազարեթ Կարոյան
հավելվածի խմբագիր՝ Նազենի Դարիբյան
սրբագրիչ՝ Ալենտա Հակոբյան
գրաֆիկական ձևավորող՝ Գարիկ Ենգիբարյան
լուսանկարները՝ Գարիկ Ենգիբարյանի

Փ 887

Փոփոխության որոնումներ / Ժամակոչյան Ա.,
Անդրեասյան Ժ., Մանուսյան Ս., Մանուսյան Ա.- Եր.:
Սոցիոսկոպ ՀԿ, 2016.-131 էջ:

ՀՏԴ 316
ԳՄԴ 60.5

«Սոցիոսկոպ» հասարակական
ուսումնասիրությունների և
խորհրդատվության կենտրոն ՀԿ
“Socioscope” Societal Research and
Consultancy Center NGO

Ժողովրդավարության
ազգային հիմնադրամ
National Endowment for
Democracy

ISBN 978-9939-1-0470-6

Սոցիոսկոպ ՀԿ, 2016

Բովանդակությունը օգտագործելի և տարածելի է միմիայն Սոցիոսկոպ ՀԿ-ի և
հեղինակի անունը նշելու, հղում կատարելու պարտադիր պայմանով և ոչ ամետրային
նպատակներով:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

5

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ «ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻԱՄՆՈՒԹՅԱՆ» ԹԱԿԱՐԴՈՒՄ

Աննա Ժամակոչյան

9

ԽՈՍԵՒ, ԹԵ՛ ԼՈՒԷԼ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ժաննա Անդրեասյան

41

ԲՈՂՈՔԸ ԵՎ ԴՐԱ ՃՆՇՈՒՄԸ ՄԻԿՐՈ ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՒՄ

Սոնա Մանուսյան

59

«ԷԼԵԿՏՐԻԿ ԵՐԵՎԱՆԸ» ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵՎ

Արփի Մանուսյան

87

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

ԵԿԵԼ Է ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ ՓՈԽԵԼՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

հարցազրույց Էդգար Մորենի հետ

101

«ԷԼԵԿՏՐՈՆԻԿ ԵՐԵՎԱՆԸ»
ՎԵՐԱՐՏԱԴՐՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԵՎ

ԱՐՓԻ ՄԱՆՈՒՍՅԱՆ

0595 3653

000295

*Երբ աշխարհը, որում շողում է արևը, միշտ
նոր է, ինչպես կարող է առօրյա կյանքը
լինել հավերժ անփոփոխ, անփոփոխ
իր ձանձրության, գորշության, նույն
գործողությունների կրկնության մեջ:*

Անրի Լեֆևր¹

ՄԵԿՆԱԿԵՏԵՐ

Ժամանակակից հասարակություններում տեղի ունեցող գործընթացներն ուսումնասիրող հասարակագետները հակված են մտածելու, որ արագ արդիականացող հասարակությունները միտում ունեն վերածվելու շարժման հասարակությունների: Արդիությունն այս իմաստով խորհրդանշվում է շարժումներով² և միաժամանակ ընդգրկում է նոր (քաղաքական) իրադրություններ, որտեղ դրանք էական նշանակություն կարող են ունենալ: Արդի հասարակությունների համար շարժումների, հանրային համախմբումների նշանակությունը մի կողմից այն գիտակցման մեջ է, որ հիմնարար սոցիալական փոփոխությունները հնարավոր են, և որ դրանք (շարժումները) միտված են այդ փոփոխությունների իրականացմանը: Գործընթացների շարունակականության և մյուս կողմից կարգի և կայունության սահմանազծին է, որ սուբյեկտները փորձառում են փոփոխությունները և մասնակցում են դրանց սկզբնավորմանը:

Հասարակությունները, որոնցում ծավալվում են այս շարժումները, տարբեր են իրենց քաղաքական, սոցիալական, մշակութային

¹ Lefebvre, H. (2014) *The Critique of Everyday life*. NY: Verso

² Այս տեքստը կառուցված է «շարժում» հասկացության շուրջ չկանխադրելով շարժումների քաղաքականի և քաղաքացիականի բաժանումը: Կարծում եմ նման բաժանումները սահմանափակում են շարժումները շարունակականության և ամբողջականության շրջագծում դիտարկելու հնարավորությունը: Շարժում հասկացությունն այս աշխատանքում ըմբռնված է իբրև «հաստատուն մարտահրավեր իշխանություններին բնակչության անունից, որը չունի իշխանական լծակներ պետության ներսում» (Tilly 2005):

համատեքստերով: Միևնույն ժամանակ չենք կարող անտեսել (դիսկուրսիվ) նմանության հարթությունը (Ishkanian, Glasius 2013: 2): Նմանության հիմքում հաճախ ընկած է հասարակությունների արձագանքը գերիշխող կապիտալիստական համակարգից բխող խնդիրներին աճող անհավասարությանը հասարակությունների միջև և դրանց ներսում, անվստահությանը իշխանություններին, ժողովրդավարության գաղափարին և այլն (Ishkanian, Glasius 2013: 2): Մյուս կողմից շարժման ծնունդը հաճախ կարիք ունի նրա, ինչ սոցիոլոգ Նիլ Սմելզերն անվանում է «սկզբնավորող իրադարձություն» (Smelser 1962), իրադարձություն, որն ունակ է հանգեցնելու շրթայական հանրային արձագանքի, իսկ հետո հանրային համախմբման և շարժման:

Իբրև արձագանք Հայաստանի կառավարության որոշմանը, որով էլեկտրաէներգիայի սակագինը աճելու էր 16,9 տոկոսով 2015-ի հունիսի 18-ին մի քանի հարյուր երիտասարդներ հավաքվեցին Ազատության հրապարակում «Ո՛չ թալանի» կարգախոսով: Սկզբնական բողոքը չունեցավ մեծ արձագանք, և արդեն հունիսի 22-ի երեկոյան քաղաքացիները Մարշալ Բադրամյան պողոտայում էին³: Հունիսի 23-ի վաղ առավոտյան ոստիկանությունը, կիրառելով ջրցան մեքենաներ, ցրեց ցուցարարներին և ձեռքակալեց նրանցից 237-ին՝ առաջ բերելով հանրային մեծ վայրույթ և քաղաքացիների (անսպասելի) հոսք դեպի Բադրամյան պողոտա, որը փակ մնաց մոտ երկու շաբաթ:

Տարբեր հետազոտություններ, որոնք ուղղված են հետխորհրդային երկրներում տեղի ունեցող շարժումների և հասարակական համախմբումների վերլուծությանը, հաճախ բնութագրում են դրանք իբրև «նոր», «աննախադեպ», երբեմն նույնիսկ «հեղափոխական» մի առումով ի ցույց դնելով Խորհրդային Միությունում պրոտեստային շարժումների (գոյության) մասին խոսելու քիչ հնարավորությունը, և, միաժամանակ, բացահայտելով սուբյեկտ դառնալու ճանապարհին հայտնված նորանկախ հասարակություններին, որոնցում որոշակի շերտեր ոչ միայն խոսույթային, այլև գործողության մակարդակում համախմբվում են զանազան սոցիալական, քաղաքական, բնապահպանական, մշակութային և այլ հանրայնորեն նշանակալի խնդիրների շուրջ:

Այսպիսով, ինչ են բովանդակում այդ բնորոշումները շարժումները վերլուծելիս: Կարո՞ղ ենք արդյոք խոսել սոցիալական փոփոխությունների մասին մեր իրականության մեջ շարժումների

³ Andreasyan, Zh., Derluguian G. (2015, July 24). Did Armenia just have an Orange Revolution? *Washington Post*. Վերցված <https://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2015/07/24/did-armenia-just-have-an-orange-revolution/>

հետ կապի տեսանկյունից, թե՛ գործ ունենք մի իրադրության հետ, երբ փոփոխությունները Հայաստանում այլևս չեն բովանդակում սոցիալական փոփոխություն հանրության առավել լայն շերտերի և հուզող խնդիրների ներառման տեսանկյունից: Եվ ուրեմն այս հարցերի պատասխանը անպայմանորեն կարիք կա փնտրելու բուն հետազոտական առարկայի՝ «Էլեկտրիկ Երևանի» պարագայում:

Այս տեքստը «Էլեկտրիկ Երևան» շարժման հետահայաց ուսումնասիրությունն է շարժման սոցիալական փոփոխություններ առաջ բերելու ներուժի հարցադրման տեսանկյունից:

«ԷԼԵԿՏՐՈՆԻԿ ԵՐԵՎԱՆԻ» ՀԱՐՑԱԴՐՈՒՄԸ

Հարցն այն մասին, թե ո՞րն է ի վերջո «նոր»-ը և «աննախադեպ»-ը «Էլեկտրիկ Երևանում» մեծ հաշվով չենք կարող հղել սոցիոլոգիական տեսություններին, բայց կարող ենք տեսնել, թե տեսական և գործնական մակարդակներում երբ է ձևավորվել սոցիալական շարժումների վերլուծության տեսանկյան փոփոխություն «հնից» դեպի «նոր», և ի՞նչ է նշանակում այդ անցումն այսօր:

Նոր սոցիալական շարժումների մոտեցումը սոցիոլոգիայում ձևավորվել է 1970-ականներին նոր ձախականների ձևավորմանը վուգահեռ: Այս շարժումները ընդգրկում էին խմբեր, որոնք բարձրաձայնում էին խաղաղության, բնապահպանության հարցերը, ինչպես նաև ճնշված խմբերի (կանայք, ԼԳԲՏ մարդիկ և այլն) իրավունքների հիմնախնդիրները (Harter 2011: 9-10):

Դրանք հակադրվում էին հատկապես հին ձախականներին՝ ելնելով այն դրույթից, որ աշխատավոր դասակարգն, ըստ էության, այլևս շարժումների հիմնական սուբյեկտը չէ: Գործողության սուբյեկտ էր դառնում «նոր աշխատավոր դաս»-ը կամ, այլ կերպ ասած, հասարակության միջին խավը (Harter 2011: 9-10): 1968-ի ուսանողական շարժումների վերլուծությանը նվիրված աշխատանքում (Touraine 1991) Թուրենը նշում է, որ նոր աշխատավոր դասը արդյունքն է այժմյան կապիտալիստական դարաշրջանի⁴:

Նոր սոցիալական շարժումների հիմնական պահանջը ընդհանուր իշխանություն ունենալն էր սոցիալական և մշակութային կյանքի հանդեպ:

⁴ «Մայիսյան շարժման ժամանակ հիմնական ակտորը ոչ թե աշխատավոր դասակարգն էր, այլ մասնագետների ամբողջությունը» (Touraine 1991):

Այս տեսանկյունից շարժումները իրական և կարևոր են դառնում հատկապես մի ժամանակաշրջանում, երբ քաղաքական սուբյեկտները չեն ձևակերպում նոր դիսկուրս, իսկ մշակութային և սոցիալական դաշտերը կրում են փոփոխություններ, որոնք առաջ են բերում հանրային բանավեճեր ամենատարբեր ոլորտներում (Typeh 2006): Նման իրավիճակում քաղաքական սուբյեկտները սկսում են ավելի շատ վերահսկել սոցիալական կարգը, իսկ շարժումները ստիպված են լինում դառնալ ավելի դինամիկ և ունակ՝ սկզբնավորելու հասարակական փոփոխություններ:

Նոր սոցիալական շարժումների մեկ այլ էական կողմ, որն անկայանում է նաև այսօր, ինքնության վերաբերյալ ձևակերպումներ են, որոնց միջոցով հնարավոր է դառնում նոր քաղաքական սուբյեկտների, նոր (հանրային) տարածքների և նոր հարցադրումների ձևավորումը: Այս շարժումներն, ըստ էության, բարձրաձայնում են ոչ այնքան դասային իշխանության խնդիրները, որքան շեշտադրում են իշխելու և գերիշխելու հարաբերությունների այլ ձևերի գոյության հնարավորությունը (Dunn 1998):

Սկսած 1967-ի Սիդո անսոից մինչև «Վոդյարոքի փառատոնը»՝ ներառյալ, ավելի ուշ, 1990-ականների հակաձանադարձային բողոքի ցույցերն ու վերջին շրջանի հակակապիտալիստական ու միջավայրապաշտական ակտիվիզմը, հակամշակույթը թերևս կապում է հանրային ոլորտի մեկ այլ ձև, որտեղ իշխող հասարակության համեմատ լուսանցքային խմբերն իրենց ձեռքն են վերցնում իրենց իսկ հասարակության ձևավորման գործը (Բայադյան, Մայլս և այլք 2014: 163):

«Էլեկտրիկ Երևանի»՝ իբրև հանրային նոր ընդվզման բնորոշումը հղում է դրա ձևի և մասշտաբների (հանրային տարբեր շերտերի ընդգրկման) հարթություններին:

Շարժման ձև ասելով նկատի ունեմ առավելապես դրա պահանջներ ներկայացնելու գործիքաշարը (repertoire): Այստեղ հարցը փոփոցում լինելու կարողությունն է: Փոփոցում լինելու իրավունքն ու հնարավորությունը տարբեր շարժումներ տարբեր կերպ են իրացրել և իրացնում Հայաստանում: Այս առումով է, որ թե՛ շարժման մասնակիցների, և թե՛ հրապարակախոսական, լրագրողական դիսկուրսում «Էլեկտրիկ Երևանը» առանձնանում է իբրև շարժում, որը կարողացել է երկու շաբաթ փակ պահել Բաղրամյան պողոտան: Բաղրամյան պողոտան հանդես է գալիս իբրև «մարտական գրավման վայր» (Բայադյան, Մայլս և այլք 2014: 163), երբ հանրությունը փորձ է անում վերասահմանել դրա նշանակությունը հենց իր համար՝ ոչ լեգիտիմ իշխանական

նստավայրը ուղիղ գործողության միջոցով դարձնելով հանրային տարածք:

Երբ շեշտում ենք այս արարքի ուղղակի նշանակությունը՝ փողոցը փակ պահելը՝ ընդվզելու ընդդեմ էլեկտրաէներգիայի սակագնի թանկացման, և երբ մտածում ենք Բաղրամյան պողոտայի իբրև խորհրդանշանային վայրի մասին, «Էլեկտրիկ Երևանի» առանձնահատկությունը կարծես ավելի ցայտուն է դառնում տարբերելով նրան մյուս բոլոր շարժումներից, որ եղել են Հայաստանում:

Հարցն այն է, որ գործողության, իրադարձությունների կամ երևույթների սիմվոլիկ նշանակությունը արդի հասարակություններում դառնում է ավելի կարևոր. մարդիկ հաճախ գործում են ոչ այնքան հանրային խնդիրը լուծելու համար, որքան խնդիրը խնդրականացնելու և խնդրականացման միջոցով (հիմնականում) իշխանություններին և իրենք իրենց ցույց տալու, որ սուբյեկտ են և կարող են լինել փոփոխության սուբյեկտ: Այս իմաստով տարբեր դիսկուրսներում՝ ակտիվիստական, հրապարակախոսական, լրագրողական, կարծես թե շեշտվում է «Էլեկտրիկ Երևանի» յուրահատկությունը սիմվոլիկ նշանակության տեսանկյունից՝ Բաղրամյան պողոտան հանրայնացնելու, ապախշխմանականացնելու համատեքստում:

«...Առաջին անգամ սոցիալական շարժումը նաուսցույցի գնաց, և դրվեցին խիստ պահանջներ. 2004-ից ի վեր Բաղրամյան պողոտան առաջին անգամ փակվեց և 1996-ից ի վեր դա տևեց 24 ժամից ավել»:
Հեղինակի հարցազրույց, «Էլեկտրիկ Երևան» շարժման մասնակից

«Հարցը պուրակը չէ...», «Հարցը տրանսպորտի գինը չէ...», «Հարցը էլեկտրաէներգիայի սակագինը չէ...», «Հարցը ընտրությունները չէ...», «Հարցը Հոռմի պապը չէ...». այս կարծիքները շարունակաբար հնչում և վերարտադրվում են տարբեր խմբերի կողմից:

Եվ տեղին է հարցնել և մտածել, թե ո՞րն է արդի Հայաստանում հարցը, երբ կոնկրետ խնդիրներ, որոնք հուզում են հասարակական շերտերին և ապդում դրա կենսագործունեության վրա, հասարակության համար հաճախ դառնում են զուտ արտահայտչամիջոց, հաղորդակցություն, ինքնամերկայացում: Եթե խնդիրները խնդիր չեն, եթե մեր գործողությունները խորքային իմաստով միտված չեն այդ խնդիրների լուծմանը, ապա կարող ենք առաջ քաշել մի քանի տեսակետ:

Նախ, կարող ենք ասել, որ այդ խնդիրները սերում են նույն

աղբյուրից: Այս իմաստով կարող ենք փնտրել դրա ակունքները նորապատական քաղաքականության մեջ: Արմինե Իշկանյանն իր հոդվածներից մեկում գրում է. «Արևելյան Եվրոպայի և խորհրդային Միության նախկին սոցիալիստական երկրներում նորապատական քաղաքականությունները առաջ եկան 1990-ականներին՝ նպատակ ունենալով ազատականացնելու, մասնավորեցնելու և ապակարգավորելու կենտրոնացված տնտեսությունները և օգնելու անցում կատարել դեպի շուկայական տնտեսություն»⁵: Իշկանյանը գրում է, որ նախկին սոցիալիստական երկրների վարգացմանն ուղղված օգնությունը և տեխնիկական աջակցությունը փաթեթավորված էին նորապատական գաղափարախոսությամբ, և կապիտալիստական շուկան, ըստ էության, այս երկրներում այդպես էլ երբեք չխնդրականացվեց⁶:

Երկար տարիների ընթացքում նորապատականությունը մեծ ջանք է թափել հանրությանը պուտ սպառող դարձնելու ուղղությամբ, իսկ ազատությունը գրեթե համահավասարեցրել է սուբյեկտի շուկայում մասնակցելու իրավունքին: Միաժամանակ սոցիալական խնդիրներն այսուհետ տեղափոխված են անհատի ոչ բավարար ջանքերի ու հմտությունների և անհատական պատասխանատվության դաշտայնեցման գրեթե անհնարի հասցնելով նորապատական համակարգի իբրև ամբողջի հարցադրման հնարավորությունը:

Երկրորդ և առաջինից բխող միտքս այն է, որ արդի հասարակություններում խնդիրը մարդիկ են հանրայինից և քաղաքականից օտարված: Առերևույթ սա զուցե նկատելի չէ. հանրային կյանքը լցված է ամենաբազմազան ժամանցի վայրերով և հնարավորություններով, քաղաքականության մասին առօրյա պրոյցներով, կատակներով և բողոքներով: Սակայն մարդիկ օտարված են իբրև հանրային սուբյեկտներ, որոնց թույլատրված է ապրել իրադարձություններին հրնթացս և հպանցիկ այլևս սահմանված և սահմանափակված հանրային և քաղաքական գործողությունների և օրակարգերի դաշտում:

Մալքոլմ Մայլսն իր «Հանրային ոլորտներ» հոդվածում մեջբերում է Օրլանդո Ֆիջեսին.

«...Ողջ հասարակությունը, սովի ճգնաժամի արդյունքում, քաղաքականացվել ու արմատականացել էր» (Բայադյան, Մայլս և այլք 2014): Հայաստանում, անկախության տարիներից

⁵ Ishkanian, A. (2016, June 24) *Neoliberalism, mining and Armenia's politics of plunder*. www.opendemocracy.net/od-russia/armine-ishkanian/neoliberalism-mining-and-politics-of-plunder-in-armenia

⁶ Տես նույն տեղում:

սկսած, հասարակության աստիճանական աղքատացումը քաղաքականացրել է նրան մեծապես խոսքի մակարդակում: Խոսքը և գործը կտրուկ տարանջատվել են միմյանցից, և քիչ հնարավորություն է այլևս տրված հասարակությանը վերագտնելու և վերակառուցելու այդ երկուսի միաժամանակյա գործադրման կարողությունը:

Այս շարունակական կրկնվող գործընթացներում հանրությունն ավելի շատ ինքն իրեն ձևակերպելու ճանապարհին է, իսկ սոցիալական կամ քաղաքական խնդիրը միջոց, որով բռնել է այդ ուղին:

Հարցն այն է, թե արդյոք սոցիալական կառուցվածքները պայմաններ ստեղծում են, որպեսզի հանրությունը մասնակցեն քաղաքականության (նաև պատմության) ստեղծմանը, մարտահրավեր նետեն քաղաքական կարգին: Ուրեմն, շարժման (քաղաքական) հնարավորությունները և դրա սահմանափակումները ձևավորվում են քաղաքական համակարգի՝ հանրային մասնակցության համար բացության, շարժմանը ճնշելու կամ արձագանքելու պետության կարողության միջև: Արդյունքում գործողության սիմվոլիկ նշանակությունն ու իմաստը հաճախ համարվում է բավարար ու էական գործողության նպատակի հետ հարաբերության տեսանկյունից:

«...Ես դրական եմ համարում նմանատիպ ցանկացած ղեկավարի ղեկի դա արդարացիված, թե ոչ: «Էլեկտրիկ Երևանը» որոշակի մարդկանց կայացման, զարգացման գործընթաց էր, այսինքն այդ կաթալից ահագին օգուտ է եղել»:

Հեղինակի հարցազրույց, «Էլեկտրիկ Երևան» շարժման մասնակից

«Իրականում, «Բաղրատյան փակելը» ամենաարդջ քայլն է այս քսանհինգ տարիների մեջ, որ արվել է «Բաղրատյանի» դեմ. ոչ Լևոնը, ոչ Բաֆֆին երկու շաբաթով Բաղրատյանը փակ չեն պահել»:

Հեղինակի հարցազրույց, «Էլեկտրիկ Երևան» շարժման մասնակից:

ԲԱԶՄԱՇԱՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԲԱԶՄԱԶԱՆՈՒԹՅԱՆ ԽԶՈՒՄԸ «ԷԼԵԿՏՐԻԿ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ»

«Էլեկտրիկ Երևանը» հույս տվեց, որ հասարակության շատ տարբեր շերտեր կարող են ներգրավվել բողոքի և ընդվզման գործընթացում և միաժամանակ կիսել հանրային տարածքը՝

փողոցը, օրեր շարունակ: Ավելին, ընդվզումը կարող է առավել հուժկու դառնալ ոստիկանական և իշխանական բռնություններից հետո:

«Էլեկտրիկ Երևանի»՝ հազարավոր մարդկանց փողոց բերելու ներուժը կարևոր է դիտարկել երկու հարցերի ուղեծրում: Առաջին, արդյոք բազմաշատությունը բովանդակում էր բազմա-վանություն դիսկուրսների և պրակտիկաների առումով բուն շարժման ներսում: Երկրորդ, արդյոք հազարավոր մարդկանց ներկայությունը Բաղրամյան պողոտայում նշանակում էր տվյալ և այլ շարժումների Հայաստանում փոփոխություններ բերելու հնարավորությունների ընդլայնում:

*«Էլեկտրիկ Երևանը» իմ պատկերացումով շատ հետաքրքիր
«թեատր դրամա» էր. մինչ այդ այդպիսի մասշտաբի շարժում չէր
եղել, որ երկու շաբաթով փակվի գլխավոր փողոցներից մեկը»:
Հեղինակի հարցազրույց, «Էլեկտրիկ Երևան» շարժման
մասնակից*

Դասակարգումները մեզ օգնում են, որպեսզի երևույթներն ու գործընթացներն ավելի հասկանալի դառնան՝ համեմատելով միմյանց հետ, դնելով աստիճանակարգումներ դրանց միջև, շեշտադրելով մի երևույթի առավելությունները կամ թերությունները ի համեմատ մյուսի մենք վստահություն ենք ձեռք բերում մեր վերլուծություններում: Մենք ըմբռնում ու ճանաչում ենք աշխարհն արդեն իսկ դասակարգված և շարունակաբար վերարտադրում ենք սխեմատիկ դասակարգումները: Հայաստանյան (քաղաքացիական) շարժումների դիսկուրսում ևս դրսևորված են դասակարգումներ, որոնք հաճախ դառնում են աստիճանակարգումներ⁷: Եթե, օրինակ, «Occupy Wall Street» շարժման դիսկուրսում հակադրությունը (հասարակության) 99 տոկոսի և աճող սոցիալական անհավասարության պատճառ հանդիսացող կապիտալիստների՝ 1 տոկոսի միջև էր, ապա մեզանում հակադրությունը հաճախ երկու մակարդակներում է. մեկը՝ շարժումների մասնակիցների և հասարակության միջև, իսկ մյուսը՝ շարժումների և քաղաքական իշխանությունների միջև:

«Էլեկտրիկ Երևանի» շուրջ լրագրողական, հրապարակախո-

⁷ Հունիսի 29-ին նորաբաց «Հողված 3» ակումբում կազմակերպվել էր «Էլեկտրիկ Երևան. քաղաքացիական ընդվզման ֆենոմենը» խորագրով հանդիպում-քննարկում, որին մասնակցում էին հրապարակախոսներ, ակտիվիստներ, իրավապաշտպաններ, ՀԿ ներկայացուցիչներ և այլք: Հետաքրքրական է, որ հանդիպման բանախոսներից մեկը քաղաքագետ Ալեքսանդր Իսկանդարյանը, կարծիք հայտնեց, որ «Էլեկտրիկ Երևան» շարժման մեջ (մասնակիցների միջև) բավարար աստիճանակարգում չկար ևս մեկ անգամ ի ցույց դնելով հորիզոնական հարաբերություններ կառուցելու արդի քարոզությունները:

սակա՛ն, ինչպե՛ս նաև ակտիվիստական դիսկուրսներում հաճախ առանձնացվում է ստեղծարար երիտասարդությունը բաց աշխարհի նկատմամբ և ազատ կարծրատիպերից: Եվ ավելի լայն առումով առանձնացվում է միջին խավն՝ իբրև «հիմնական զանգված»: Ընդ որում, հենց այս միջին խավի մեջ ենք տեղավորում հապարավոր մարդկանց, որոնք «Էլեկտրիկ Երևանում» իրենց ներկայությամբ մեզ անակնկալի են բերել:

«Էլեկտրիկ Երևանի» «ժողովրդականացումը» տեղի էր ունենում մի կողմից հանրային լայն շերտերի ներկայությամբ՝ իբրև խրախճանքի, ազգային երգ ու պարի մասնակից և սպառող, իսկ մյուս կողմից լրակայացությամբ՝ իբրև բողոքող սուբյեկտ: «Էլեկտրիկ Երևանում» «զանգվածները» մասնակից չէին հանրային բողոքի դիսկուրսի ձևավորման գործընթացին: Առավել ակտիվ մասնակիցների դիրքորոշումներում «զանգվածների» այսպիսի մասնակցությունը կարծես թե ընդունելի է. աստիճանակարգված հանրային դիսկուրսում կան «գործ անողներ», «մտածողներ», «զանգվածներ», և վերջիններս պարզապես ներկաներ են, սուբյեկտ են այնքանով, որքանով կանգնած են «մտածողների» և «գործողների» կողքին:

«Ինձ հաճար վերագնահատողական մոտեցումը փոքր-ինչ դժվար կլինի, որովհետև ես «մեծ զանգված»-ի հետ չեմ էլ շփվել: Շփվել եմ այն 10 հոգու հետ, ովքեր կալմակերպիչ էին»:
Հեղինակի հարցազրույց, «Էլեկտրիկ Երևան» շարժման մասնակից

«Ես որպես գլխաքանակ չեմ պատրաստվում ինչ-որ բանի մասնակցել: Եթե ես որպես միտք գեներացնող մարդ, պետք է գնալ, որոշակի մտքեր տալ և դրանց ընթացք տրվի, այսպես համաձայն եմ»:
Հեղինակի հարցազրույց, «Էլեկտրիկ Երևան» շարժման մասնակից

Այս համատեքստում «զանգվածներին» ներկայությունը դեռևս չի մատնանշում ներսի՝ բերելու սոցիալական փոփոխություններ մի քանի հանգամանքներից ելնելով:

Առաջին, «Էլեկտրիկ Երևանում» մեծաքանակ հանրությունն, ըստ էության, լուր էր. ինչպես ասում է Ժ. Բողրիյարը լրակայաց մեծամասնությունը չունի որևէ իրական ներկայացում (Baudrillard 2007): Զանգվածները «Էլեկտրիկ Երևանում» ոչ սուբյեկտ էին և ոչ էլ օբյեկտ. մի կողմից ընդլվման գործընթացի մասնակից չէին իբրև պահանջներ ձևավորող, մյուս կողմից իշխանությունների և ԶԼՄ-ի համար խնդրի կրող և հասցեատեր չէին ի հակադրություն ավելի նեղ ակտիվիստական հանրությի: Ավելին, ԶԼՄ-ները մեծապես ներգրավված են եղել շարժման

բազմաշերտության համահարթեցման գործընթացին՝ թիրախավորելով առանձին անհատների իբրև շարժման առաջնորդներ, «խոսող սուբյեկտներ»։ Ուստի, էական է ՋԼՄ-ի կողմից ակտորների ընտրության հարցը. ովքեր կարող են խոսել շարժման անունից, բայց ավելի կարևոր է հարցնել, թե ովքեր չեն կարող և ինչո՞ւ։ Իբրև իշխանական դիսկուրսի վերարտադրման գործիք՝ ՋԼՄ-ը չեն հանդուրժում բազմազանությունը և գործի են դնում միասնականացման և ժողովրդականացման դիսկուրսները, իսկ ովքեր դուրս են այդ շրջանակներից, չեն վերապատկերվում ՋԼՄ-ում իբրև գոյություն ունեցող և իրական անհատներ կամ խմբեր։ Ժողովրդական երգն ու պարը Բաղրամյան պողոտայում իբրև ազգայնականության պարզ լեզվի դրսևորում, միտված էին մարդկանց ներկայությունը և ոչ նրանց մասնակցությունը ընդվզման գործընթացին ապահովելու համար։ Արդյունքում գործ ունենք մի դրության հետ, երբ շարժման «ժողովրդականացումը», ազգային սիմվոլիկ տարրերի ընդգրկումը, բերում են բազմաթիվ հասարակական շերտերի ներգրավման, իսկ մյուս կողմից՝ այդ շերտերը ի սկզբանե սահմանափակված են իրենց գործելու և խոսելու հնարավորություններով իբրև ընդվզող սուբյեկտ։

ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐԸ «ԷԼԵԿՏՐԻԿ ԵՐԵՎԱՆԻ» ՆԵՐՈՒԺԻ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ

Փոփոխությունը շարունակականություն է և իբրև այդպիսին հղում է տևականությանը։ Տևականությունը մասնանշում է ժամանակի և տարածության մեջ փոփոխության՝ իբրև գործընթացի, շարունակականությունը և անհնարինությունը՝ խոսելու դրա մասին ավարտունության և կոնկրետ արդյունքի տեսանկյունից։ Մյուս կողմից փոփոխության մասին մեր դատողություններում մենք գրեթե միշտ նկատի ունենք որոշակի պահեր՝ ժամանակի և տարածության մեջ, որոնց հղվում ենք իբրև մեկնակետեր՝ նկարագրելու անցումը մի վիճակից դեպի մյուսը, «առաջ»-ը և «հիմա»-ն։ Սովորաբար շարժումներից փոփոխության ակնկալիքները մեծ են, և այս առումով հանրային գործընթացները վերլուծվում են ավելի շատ պահերի կամ կետերի շրջանակներում. փորձ է արվում հասկանալու «Էլեկտրիկ Երևանից» առաջ և հետո դրությունը շարժումը վերցնելով իբրև մեկնակետ կամ պահ, որից սկսվում է սոցիալական փոփոխության հաշվարկը։ Այս առումով կարևոր է նշել, որ «Էլեկտրիկ Երևանն» արդեն իսկ փոխված

մի դրություն է՝ իբրև ակտիվ մարդկանց ու խմբերի տարբեր նվաճումների և աստիճանական փոփոխությունների արդյունք, իսկ մյուս կողմից այն քաղաքացիական մասնակցության ասպարեզ է բացել նրանց համար, ովքեր նախկինում ներգրավված չէն եղել այդպիսի գործընթացներում:

Ավելի լայն իմաստով շարժում-հասարակություն հարաբերությունների տեսանկյունից, կարևոր է հասկանալ, թե արդյոք հազարավոր մարդկանց ներկայությունը Բաղրամյան պողոտայում բովանդակում էր տվյալ և այլ շարժումների՝ Հայաստանում փոփոխություններ բերելու հնարավորությունների ընդլայնում: Այս տեսանկյունից, սկեպտիկությունը հակված է հաղթելու լավատեսությանը. «Էլեկտրիկ Երևանի» շուրջ տարբեր դիսկուրսներում հանրությունն ինքնին արտահայտված չէ իբրև փոփոխության սուբյեկտ և շարժման ներսում իսկ հանրությունը սահմանափակված է մնալու իբրև պասիվ զանգված և «ժողովրդականի» սպառող: Հետևաբար, կարիք ունենք մտածելու ոչ միայն առանձին հանրային խմբերի (օրինակ, անարխիստներ, կանայք, ԼԳԲՏԻ մարդիկ և այլն), այլև ինքնին հանրության իբրև սուբյեկտի ճնշվածության մասին:

Հանրային լայն շերտերը նույնիսկ փոփոխությանը միտված քաղաքական կամ սոցիալական գործընթացներում այլընտրանքի և ներքին փոփոխման քիչ հնարավորություն ունեն, քանի որ այդ գործընթացներն իրենք հաճախ վերարտադրում են «ազգային» և «ժողովրդական» դրսևորումներով մասնակցության տարրական պրակտիկաները: Այս տեսանկյունից մենք շարունակաբար գործ ունենք բազմաշերտ, բայց ոչ բազմազան հանրությունների ներգրավվածության հետ:

Բազմազանությունը շարժումներում հաճախ ճնշվում է իբրև ոստիկանության կամ իշխանությունների հետ բռնի առերեսումից խուսափելու միջոց (օրինակ, ոռք երաժշտությունն անջատելը, անարխիստների, ԼԳԲՏԻ համայնքի դրոշների սահմանափակումը) վերարտադրելով ճնշումն իբրև իշխանական պրակտիկա:

Նման դրությունը կլինի շարունակական, քանի դեռ այդքան խիստ տարբերակված են փոփոխության սուբյեկտը և օբյեկտը. դիսկուրսի և գործողության սուբյեկտը սահմանափակելով երիտասարդությամբ խզում է առաջանում հասարակության ներսում իսկ: Սա տարօրինակ մի դրություն է. ուժեղ է ցանկությունը՝ իրականացնելու սոցիալական փոփոխություններ, և միաժամանակ համոզմունքը, որ լայն հանրությունն անկարող է լինել փոփոխության սուբյեկտ: Մտածելու և քննարկելու

տեղ է բացում հանգամանքը, որ իշխման և գերիշխման հարաբերություններն ու ձևերը շարունակում են վերարտադրվել առերևույթ հորիզոնական կառուցվածք ունեցող շարժումներում: Այսպես կոչված անառաջնորդ շարժումներն, ըստ էության, հաճախ քողարկում և նպաստում են գերիշխման հարաբերությունների շարունակականությանը՝ վերարտադրելով իրենց իսկ հակադիր իշխանական համակարգի բնութագրիչները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

- Բայադյան, Հ., Մայլս, Մ. և այլք (2014) *Հանրային ոլորտի և հասարակայնության միջև*: Երևան: Հովհաննիսյան ինստիտուտ, Ուտոպիանա.ամ
- Турен, А.(2006) *Возвращение Человека Действующего*. Москва: Научный Мир.
- Dunn, R. (1998) *Identity Crisis: A Social Critique of Postmodernity*. St.Paul: University of Minnesota Press.
- Harter, J. H. (2011) *New Social Movements, Class, and the Environment: A Case Study of Greenpeace Canada*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Ishkhanian, A., Glasius M. (2013) *Reclaiming Democracy in the Square?* London: LSE.
- Smelser, N. (1962) *Theory of Collective Behavior*. New York: The free Press.
- Tilly, Ch. (2005) *Why and How History Matters*. New York: Oxford Handbook of Contextual Political Analysis.
- Touraine, A. (1971) *The May Movement: Revolt and Reform: May 1968 – the Student Rebellion and Workers’ Strikes- The Birth of a Social Movement*. New York: Random House.